

<https://doi.org/10.62837/2026.3.57>

İSMİZADƏ SƏBRIYYƏ YUSIF QIZI
Azərbaycan Dillər Universiteti
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

KERIL FILLIPS YARADICILIĞINDA
“QARA ATLANTİK”IN IZLƏRI
(Pol Qilroyun əsəri əsasında)

Açar sözlər: K.Fillips, “Çayı keçmək”, P.Qilroy, “Qara Atlantik”, hibridlik

Müasir ədəbiyyatda insan kimliyinin kövrək təbiətini Keril Fillips (Caryl Phillips, 1958) qədər dərinədən araşdıran yazıçılara az rast gəlinir. Sent-Kitsdə doğulan, Böyük Britaniyada böyüyən və ABŞ-da yaşayan yazıçı Pol Qilroyun da tam haqlı olaraq irəli sürdüyü “Qara Atlantik” anlayışını təcəssüm edir. Pol Qilroy Afrika, Avropa və Amerika qitələri arasında davamlı hərəkətin formalaşdırdığı transmilli mədəniyyəti təsvir etmək üçün “Qara Atlantik: müasirlik və ikiqat şüur” (The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness, 1993) kitabında yazır ki, afroamerikan mədəniyyətinə və qara dərnilələrin miqrasiya modellərinə diqqət yetirin [3]. Yalnız bundan sonra hibrid mədəniyyət konsepsiyasını dərk edəcəksiniz.

Keril Fillips bu konsepsiyayı əsərlərində tətbiq edən yazıçılardan biridir. Onun yaradıcılığı Pol Qilroyun hibrid kimlik, miqrasiya və yaddaş haqqında səsləndirdiyi ideyaların canlı təcəssümüdür. Keril Fillips üçün Atlantik okean sadəcə su sahəsi deyil, əsrlər boyu müxtəlif xalqların talelərinin, dillərinin və ağırlarının bir-birinə qarışdığı mədəni bir məkandır. Görünür elə bu səbəbdən yazıçı “Çayı keçmək” (Crossing the River, 1993) və “Qanın təbiəti” (Nature of Blood, 19) əsərlərində düz xətlə təhkiyədən imtina edir və polifonik yazıya üstünlük verir. Belə ki, ikinci təhkiyə xətti daha çox rəsmi sənədlərdən kənar qalan tarixin səsinə güc verir. Keril Fillipsin yaradıcılığı yalnız diaspora tarixini təsvir etmir, o, dünyanın yeni bir intellektual xəritəsini yaradır. Bu xəritədə “biz” və “onlar” arasındakı sərhədlər silinməsə də, əsas ideya daimi hərəkətə söykənir.

“Çayı keçmək” romanı sözün həqiqi mənasında “Qara Atlantik” konsepsiyasının daha yaxşı dərk etməyin, daha yaxşı görməyin ən yaxşı yoludur. Keril Fillips bu romanı Pol Qilroyun əsəri ilə eyni ildə nəşr etdirir və bu roman “Qara Atlantik” konsepsiyası ilə mükəmməl “duetə” çevrilir. Yazıçı qaradərili kölələrin tarixini bir yerdən digərinə köç kimi deyil, daha çox onun mahiyyətini əks etdirən dairəvi, daimi hərəkətdə olan parçalanmış “qurtuluş” kimi təqdim edir. Bu “qurtuluş” əlaqəsizliyi və ağırlı yenidənqurmanı təcəssüm edir.

Roman aqlıq səbəbindən üç uşağını köləliyə satan afrikalı bir atanın dili ilə başlayır. Metaforik səslənmə iki yüz əlli il əvvəlin əks-sədasını doğurur. Keçən əsrin

sonlarında yazılan roman afrikalıların iki əsirdən də çox olan bir tarixini xronoloji ardıcılıqla təsvir edir. Afrikanın özünün simvolu olan ata aclığın və məhsuldarlığın zəif olması səbəbindən üç uşağı – Neş, Marta və Trevisi kölə tacirinə satmaq məcburiyyətində qalır: “Bəzən müxtəlif, narahat səslər arasında öz uşaqlarımın səslərini eşidirəm. Mənim Neşim. Mənim Martam. Mənim Trevisim. Onların parçalanmış həyatları gözümün önündədir” [7, s.1]. Atanın səsi kollektiv yaddaşın simvolu kimi irəli çıxır. Əsrlər boyu o, dünyanın hər yerinə səpələnmiş övladlarının “səsini” qarışır. Burada yaddaş tarixin yox olmasının qarşısını alan canlı, ağırlı bir əlaqəni təcəssüm edir. Keril Fillips afrikalıların yaddaşının parçalandığını göstərmək üçün əcdadların səsini məktublardan, gündəlik qeydlərindən və həyat hekayələrindən “yığmağı” tövsiyə edir. “Geri dönüş yoxdur. Bu limandan geri dönüş yolu yoxdur. Övladlarım yad torpaqlarda itib-batıb, tanımadığım dillərdə mahnı oxuyur, təsəvvür edə bilmədiyim həyatlar yaşayırlar” [7, s.48].

Əsərin qalan hissəsi bu uşaqların və onların simvolik təcəssümünün müxtəlif dövrlərdəki hekayələridir. Ellen Mudi yazır ki, ata obrazı cəmiyyətə tabe olanları, sadəcə uşaqlarını təmin edənləri təmsil edən universal bir fiqura çevrilir və sonra yetkin bir insan olaraq əsrlər boyu yaşayanların əzablarını təcəssüm etdirir [6].

Neş XIX əsrdə amerikalı ağası Edvard Uilyams tərəfindən azad edilir və missioner kimi Liberiyaya göndərilir. Neş xristianlığı təbliğ etməyə çalışır, amma sonda öz missiyasından məyus olur, yerli qadınlarla evlənir. Heç vaxt öz “evini” tapmayaraq ölür. Marta yaşlı bir qadındır və Kanzasda köləlikdən qaçır, illər əvvəl satılan qızını tapmaq üçün Kaliforniyaya çatmağa can atır. Amma Koloradoda soyuqdan ölür, məqsədinə çatmır. Yazıçı onun yalnız ölümdən sonra azadlıq tapdığını göstərir. İkinci Dünya müharibəsi zamanı Amerika əsgəri olan Trevis isə İngiltərədə, ağırdırılı ingilis qadını Coysa aşiq olur. Onların bir övladı olur, lakin Trevis İtaliya cəbhəsində həlak olur. Onun övladı isə bir müddət sonra İngiltərədə yoxa çıxır. Mikael Bakkenberə görə “Coysun qaradərili Trevislə evliliyi Martanın yaşadığı köləlikdən fərqli bir köləlik növüdür, lakin köləliyin hər iki forması əzab verir. Belə ki, o, ingilis ərindən qurtulmaq üçün Trevislə evlənir. Müxtəlif köləlik formaları mürəkkəb bir anlayış kimi qəbul edilməlidir” [1, s.21].

Yazıçı köləliyi iqtisadi bir hərəkət kimi deyil, Atlantik okeanını sonsuza qədər gözləmə və doğma “evin” axtarış məkanına çevrilən qırılma nöqtəsi kimi təqdim edir. Keril Fillips oxucunu müxtəlif dövrlərə və ölkələrə aparır, göstərir ki, “qara təcrübə” yalnız bir qitə ilə məhdudlaşmır.

Pol Qilroy göstərir ki, məsələ haradan gəldiyimizdə deyil, hansı yollarla gəldiyimizdədir. Neş Afrikada xristianlığı yaymağa çalışır, lakin fərd kimi Qərb təhsili tərəfindən “çirkləndiyini” aşkar edir və ümidlərini itirir: “Atam, sən toxumu səpdin və o şücaətlə cücərdi, amma illərdir ki, ona qulluq edən yoxdur və tərک edildikdən sonra quruyub öldü” [7, s.64].

Trevis İngiltərədə sevgi tapır və ailənin nə tamamilə Afrikaya, nə də Amerikaya aid olan yeni bir qolunu dərk edir. O, özünü və ailəsini hibrid qəbul edir, bu isə əsərdə “Qara Atlantik”in əsas elementi kimi görünür. Neşə gəldikdə o, afroamerikalıdır, Liberiyaya qayıdanda orada “evini” gözləyir: “Əcdadlarımla gözəl diyarı rəngli insanların azadlıqlarından zövq ala biləcəyi bir yerdir” [7, s.18].

Lakin afrikalı olmadığını dərk edir və qərbli kimi düşünür, fərqli bir Tanrıya inanır. Afrikan köklərindən uzaq, yeni bir mədəniyyət - ingilis mədəniyyətini tanıyır, bu dildə oxuyur və yazır. Elə bu səbəbdən iki dünya arasında ilişib qalır. Bu mənada Neş “Qara Atlantik”in canlı nümunəsidir və Pol Qilroyun konsepsiyasına aydınlıq gətirir. Atlantik okeanı uçurum deyil, insanlar arasındakı körpüdür. Milli sərhədlərdən asılı olmayaraq qaradəriliyə ortaq ağrılar vasitəsilə birləşdirir. Üç qəhrəmanın axtardığı ev xəritədəki yer deyil. Onlar üçün “ev” ata (oxu əcdad!) səsinin xatirəsi və ya reallıqda heç vaxt baş verməyəcək, lakin mədəni məkanda mövcud olan görüşün ümid yeridir. Beləcə, Keril Fillips keçmişlə bu günü, ölümlə dirilərin səslərini qarışdıraraq keçmişin daima yaşadığını göstərir. “Ev üçün darıxıram, bəs evim haradadır? Bir ev keçmişimdə, digəri gələcəyimdə, indi isə sadəcə çayı keçirəm” [7, s.86].

Pol Qilroy öz əsərində millətçiliyə meydan oxuyur. O, mədəniyyətin tək bir ölkə ilə məhdudlaşmadığını deyir. Pol Qilroy müasir Qərb dünyasının “ağların ağlar üçün” deyil, qaradəriliyə ilə daimi dialoqda, düzdür çox vaxt zorakılıqla, lakin dialoqda qurulduğunu səsləndirir. O, bütün qaradəriliyənin “dəyişməz bir ruh” [3] ideyasını tənqid edir və yazır ki, onları Atlantik okeanı boyunca ortaq tarixi bir yol birləşdirir. Qeyd etməliyik ki, Pol Qilroy sosial və tarixi proseslərdən yazdığı yerdə, Keril Fillips tənhalıqdan yazır. “Çayı keçmək” romanının fəsiləri biri-birindən ayrı görünür. Başqa sözlə, Pol Qilroy biri-birindən ayrılmadan danışır, Keril Fillips isə oxucuya bir-birindən ayrılma hissini fəsilələr boyu təqdim edir, lakin qəhrəmanları eyni ağır ətrafında birləşdirir. Digər tərəfdən o, tez-tez Avropanı monolit deyil, Atlantik okeandan gələn “axın” tərəfindən dəyişdirilmiş bir yer kimi təsvir edir. Onun qəhrəmanları Trevis kimi qonaq qismində deyil, Avropa tarixinin ayrılmaz bir hissəsidir.

Pol Qilroy qaradərili ziyalıların, o cümlədən Edvard Blayden və Uilyam Dübuanın Qərb düşüncəsini formalaşdırdığını irəli sürürsə, Keril Fillips bunu yazışmalar vasitəsilə nümayiş etdirir. “Çayı keçmək” romanında Neşin keçmiş ağasına yazdığı məktublar ikili şüurun mükəmməl nümunəsidir. Nəsrulla Mambrol yazır ki, “Neşin Uilyamsa yazdığı məktublar dua xarakteri daşıyır və keçmiş ağası ilə münasibəti Tanrıya yalvaranın münasibətinə bənzəyir” [5]. Uilyams ona heç bir zaman cavab yazmır, lakin məktublar daima Neş tərəfindən ağasına göndərilir. Sonda Neş məktub yazır, lakin Uilyamsa yollamır və özünü, kimliyini dərk edir. Peşman halda nə afrikalı, nə də ingilis olduğunu başa düşür. Neş müstəmləkəçinin

dilində yazır, lakin “çayı keçib” başqa bir üçüncüyə, nə kölə, nə də tam qərbliyə çevrilməyən birinin təcrübəsini ifadə edir.

Keril Fillipsin “təmiz” milli kimliyin dekonstruksiyası sadəcə ədəbi bir üsul deyil, eyni zamanda da insanın yalnız bir mədəniyyətə, bir millətə mənsub ola biləcəyi fikrinə qarşı meydan oxuyur. Bunun üçün Keril Fillips monolit kimlik mifini dağıtmaq üçün bir neçə məsələni qabardır.

Keril Fillips üçün kimlik xəritədəki nöqtə deyil, kimlik daha çox əlaqələr şəbəkəsidir. Yazıçı milli mənsubiyyət məsələsini bir qayda olaraq personajları vasitəsilə dağdır. Belə ki, onlar İngiltərədə afrikalı, Liberiyada ingilis kimi aralıq halında qalırlar. “Çayı keçmək” romanında Neş özünü mədəni ingilis və xristian hesab edir, lakin dərisi qara olduğuna görə afrikalı kimi görünür. Afrikada isə hər iki ölkədə “özgə” olduğunu aşkar edir. Yazıçı göstərir ki, “təmiz” ingilis və ya afrikalı mövcud deyil. Qaradərili ingilislər artıq illərdir ki, müstəmləkə tarixində qarışıqlar: “Ortaq xatirələrin qarışığı. Biz uzaq sahillərə atılmışıq, amma ruhlarımızın içində bir çox qollarla qidalanan bir çay axır. Artıq əvvəlki kimi deyilik, amma başımıza gələnlərin hamısı bizim” [7, s.223].

Keril Fillipsin təcəssüm etdirdiyi ideyaları Pol Qilroydan da əvvəl Homi Baba irəli sürür və “hibrid mədəniyyət” anlayışını əsaslandırır. Homi Baba yazır ki, “hibrid mədəniyyət” mədəniyyətlərin toqquşduğu və tamamilə yeni bir məkan – “hibrid məkan” [2] deyilən bir zonada mövcuddur.

Keril Fillipsin yaradıcılığında qəhrəmanlar tez-tez dənizdə və ya yolda olurlar. Gəmi və ya gözləmə otaqları milli şəxsiyyət vəsiqələrinin itirildiyi yerdir. Yazıçı yazır ki, Britaniya kimliyi mahiyyət etibarilə “ağ” deyil. O daha çox Karib dənizi, Hindistan və Afrikanın əsrlər boyu mədəni toqquşmasından yaranıb.

Yazıçı “qara” kimliyini digər təqib olunan xalqların təcrübələri ilə müqayisə edir və yazır ki, əgər sürgün və “ev” axtarışı mövzusu universaldırsa, milli sərhədlər süni şəkildə yaradılır. Əzabın, yaddaşın və xatirələrin milliyyəti yoxdur. Keril Fillips digər romanında – “Qanın təbiəti”ndə qaradərili bir qadının hekayəsini Holokostdan sağ çıxan yəhudinin hekayəsi ilə birləşdirir. Yalnız bu halda oxucu başa düşür ki, milli kimlik daima yenidən yazılan bir statusdur. Öz tarixinin bir hissəsini Yamaykanın şəkər plantasiyalarında yazıldığını qəbul etmədən “ingilissəm” deyə bilməzsən qənaətinə gəlir.

Keril Fillips “qanı” coğrafiya və tarixlə əvəz edir və yazır ki, biz doğulduğumuz yer ilə deyil, keçdiyimiz yollarla və bu yolda qarşılaşdığımız insanlarla eyni millətdənlik. Tədqiqatçı Bemedik Ledent yazır ki, “Çayı keçmək” əsəri keçmişə dürüst yanaşmadır və biz bu gün daim dəyişən dünyadan ideologiya vasitəsilə deyil, təxəyyül vasitəsilə yenidən baxmalı, yaddaşı tarixlə əvəzləməliyik” [4, s.274].

“Çayı keçmək” romanında da yazıçı eyni fikri irəli sürür. O, Neş obrazı vasitəsilə kökə qayıtma ideyasının süqutunu göstərir. Afrikalını yolun təsiri ilə

dəyişdiyini, bunu aydın şəkildə “Qara Atlantik” yolu ilə nümayiş etdirir. Romanın adı da eyni fikri irəli sürür, güclü bir metaforanı izah edir. “Çay” təkcə okean sularına qarışan yol deyil, eyni zamanda da həyat və ölüm, köləlik və azadlıq, Afrika keçmişi ilə Qərb gələcəyi arasındakı sərhəddir. “Mən həm tərk etdiyim sahiləm, həm də yetişdiyim sahiləm. Mən onların arasındakı suyun özüyəm” [7, s.230]. Keril Fillips afrikalı kimliyinin çay boyu (oxu okean) kəsişmə prosesi olduğunu irəli sürür. Bu prosesin ağrı, sevgi və şəraitin təsiri altında daima dəyişdiyini göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Bakkenberg M. “Crossing the River” – the complexity of colonialism and slavery. University of Gävle. 2011. 26 p
2. Bhabha H. K. The Location of Culture. Routledge. 1994. 444 p.
3. Gilroy P. The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness. Verso p Books . 1993. 320
4. Ledent B. Remembering slavery: history as roots in the fiction of Caryl Phillips and Fred D’Aguiar. The Contact and the Culmination: Essays in Honour of Hena Maes-Jelinek. Liege Language and Literature, 1997, p. 271-280.
5. Mambrol N. Analysis of Caryl Phillips’s Crossing the River. Literary Theory and Criticism. <https://literariness.org/2025/05/24/analysis-of-caryl-phillips-crossing-the-river/>
6. Moody E. Caryl Phillips’s Crossing the River: another of his unforgettable books. <https://ellenandjim.wordpress.com/2021/07/02/caryl-phillips-crossing-the-river-another-of-his-unforgettable-books/>
7. Phillips C. Crossing the River. Knopf Doubleday Publishing Group. 1995. 237p.

СЛЕДЫ «ЧЕРНОЙ АТЛАНТИКИ» В ТВОРЧЕСТВЕ КЭРИЛ ФИЛИППС (на основе работ Пола Гилроя)

Резюме

В своих произведениях Кэрил Филиппс не ограничивает афроамериканскую идентичность одной географической областью. Он не приписывает её исключительно Африке, Америке или Англии. Писатель представляет Атлантический океан как постоянно движущееся пространство культурного обмена между различными континентами. Он показывает, что историческая травма, вызванная работорговлей, оставила неизгладимые следы в памяти людей, пересекших этот океан и сформировавших новую гибридную идентичность. Его персонажи – «вечные путешественники», которые нигде полностью не принадлежат, сочетая в себе западные и африканские корни. Полифонический повествовательный стиль Кэрил Филиппс символизирует

фрагментированную судьбу африканцев и общую культуру «Чёрной Атлантики», возникшую из этих фрагментов.

Ключевые слова: К. Филлипс, «Пересекая реку», П. Гилрой, «Черная Атлантика», гибридность

Keywords: C.Phillips, “Crossing the River”, P.Gilroy, “The Black Atlantic”, hybridity

SABRIYYA İSMİZADA

**TRACES OF THE “THE BLACK ATLANTIC” IN THE WORKS OF
CARYL PHILLIPS**

(Based on the Work of Paul Gilroy)

Summary

In her works, Caryl Phillips does not limit African American identity to a single geographical area. He does not attribute it exclusively to Africa, America or England. The writer presents the Atlantic Ocean as a constantly moving space of cultural exchange between different continents. He shows that the historical trauma caused by the slave trade has left indelible marks on the memory of people who crossed this ocean and formed a new hybrid identity. His characters are “eternal travellers” who do not belong anywhere completely, combining Western and African roots. Caryl Phillips’ polyphonic narrative style symbolises the fragmented fate of Africans and the common culture of the “The Black Atlantic” that emerged from these fragments.

Rəyçi: fil.f.d. Türkan Mirzazadə